

ตอนที่ 26 : พระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์มัคค์มสังคณี นิกเขปกัณห์ และอัญจุททการกัณห์ การสรุปและจัดหมวดหมู่ธรรม

ในตอนท่ 25 เราได้ศึกษา รูปกัณห์ ซึ่งอธิบาย รูปธรรม 28 ประการ อันเป็นส่วนสำคัญของปรมัตถธรรม

ในตอนน้ เราจะศึกษา 2 กัณห์สุดท้ายของคัมภีร์มัคค์มสังคณี ได้แก่

1. นิกเขปกัณห์
2. อัญจุททการกัณห์

ทั้งสองกัณห์ทำหน้าที่สรุปและจัดระบบธรรมทั้งหมดที่ได้อธิบายไว้ก่อนหน้านี้ เพื่อให้ผู้ศึกษามองเห็นภาพรวมของพระอภิธรรมอย่างเป็นระบบ

โครงสร้างของคัมภีร์มัคค์มสังคณี

คัมภีร์มัคค์มสังคณีแบ่งเป็น 4 กัณห์

กัณห์	เนื้อหา
1. จิตตูปปาตกัณห์	จิตและเจตสิก
2. รูปกัณห์	รูปธรรม 28
3. นิกเขปกัณห์	การจัดหมวดธรรม
4. อัญจุททการกัณห์	การสรุปความหมายของธรรม

นิกเขปกัณห์ คืออะไร

คำว่า นิกเขป แปลว่า การรวบรวม การจัดหมวดหมู่ หรือการจำแนก กัณห์นี้ไม่ได้เพิ่มธรรมใหม่ แต่รวบรวมธรรมทั้งหมดที่กล่าวมาแล้ว มาจัดเป็นหมวดหมู่ เพื่อให้ศึกษาได้ง่ายขึ้น

เหตุใดต้องจัดหมวดธรรม

พระธรรมมีรายละเอียดมาก หากไม่มีการจัดระบบ จะยากต่อการศึกษาและการจดจำ พระอภิธรรมจึงจัดธรรมไว้เป็นหมวด เช่น

- กุศล
- อกุศล
- อภัยกตธรรม
- จันท์ 5
- อายุตนะ 12
- ธาตุ 18

- อินทรีย์
- โพชนงค์
- มรรคมิ้องค์ 8

การจัดหมวดหมู่นี้ ช่วยให้เห็นความสัมพันธ์ของธรรมแต่ละประเภท

ตัวอย่างการจัดหมวด

ธรรมสามารถจัดได้หลายลักษณะ เช่น ตามคุณภาพของจิต

- กุศล
 - อกุศล
 - อัปยาคต
-

ตามปรมัตตธรรม

- จิต
 - เจตสิก
 - รูป
 - นิพพาน
-

ตามเหตุและผล

- เหตุ
- ผล
- ปัจจัย

ทั้งหมดนี้ทำให้เห็นว่า ธรรมข้อเดียวกันสามารถพิจารณาได้หลายมุมมอง

อัฐทวารกัณฑ์ คืออะไร

คำว่า อัฐทวาร หมายถึง การยกเอาเนื้อหาสำคัญขึ้นมาอธิบาย กัณฑ์นี้สรุปใจความของธรรมที่กล่าวไว้ทั้งหมด พร้อมอธิบายความหมายโดยย่อ เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจแก่นของพระอภิธรรมไม่หลงอยู่เพียงรายละเอียด

จุดมุ่งหมายของอัฐทวารกัณฑ์

พระอภิธรรมไม่ได้ต้องการให้จดจำรายการธรรมจำนวนมากเท่านั้น แต่ต้องการให้เข้าใจว่า ธรรมทั้งหมด ล้วนอยู่ภายใต้กฎเดียวกัน คือ

- เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย

- ตั้งอยู่ชั่วคราว
- ดับไป
- ไม่ใช่ตัวตน

นี่คือหัวใจของการศึกษาพระอภิธรรม

สิ่งที่สัมมสังคณีสอนเรา

เมื่อศึกษาคัมภีร์สัมมสังคณีครบทั้ง 4 กัณฑ์ จะเห็นภาพรวมว่า

1. จิต เป็นผู้รู้อารมณ์
 2. เจตสิก เป็นองค์ประกอบของจิต
 3. รูป เป็นสิ่งที่ถูกรู้
 4. ธรรมทั้งหมด เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย
- ไม่มีสิ่งใดเป็นตัวตนถาวร
-

ตัวอย่างในชีวิตประจำวัน

เมื่อมีคนกล่าวคำตำหนิ พระอภิธรรมจะอธิบายว่า

- เสียง เป็นรูปธรรม
- การได้ยิน เป็นวิบากจิต
- ความจำว่าเป็นคำตำหนิ เป็นสัญญา
- ความโกรธ (ถ้าเกิด) เป็นอกุศลเจตสิก
- สติ (ถ้าเกิด) เป็นโสภณเจตสิก

จะเห็นว่า เหตุการณ์เดียว สามารถวิเคราะห์ได้ด้วยหลักธรรมหลายหมวด นี่คือประโยชน์ของการจัดหมวดธรรมในนิกเขปกัณฑ์

การนำไปปฏิบัติ

เมื่อศึกษาพระอภิธรรม ไม่ควรหยุดเพียงการจำชื่อธรรม แต่ควรนำมาสังเกตตนเอง เช่น วันนี้

- จิตเป็นกุศลหรืออกุศล
- มีสติหรือไม่
- กำลังยึดมั่นในรูปหรือไม่
- กำลังเห็นเหตุปัจจัยหรือไม่

การศึกษาจะมีคุณค่า เมื่อเชื่อมโยงกับการปฏิบัติจริง

ความสำคัญของคัมภีร์ธัมมสังคณี

คัมภีร์ธัมมสังคณีเป็น รากฐานของพระอภิธรรมทั้ง 7 คัมภีร์ เพราะได้วางหลักสำคัญไว้ครบ ได้แก่

- จิต 89 (หรือ 121) ดวง
- เจตสิก 52 ประการ
- รูปธรรม 28 ประการ
- การจำแนกธรรมอย่างเป็นระบบ

คัมภีร์ต่อ ๆ ไป จะนำหลักเหล่านี้ไปอธิบายให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ข้อคิดสำคัญ

พระอภิธรรมสอนว่า การรู้ธรรมเป็นหมวดหมู่ มีประโยชน์เพื่อให้เห็นธรรมตามความเป็นจริง มิใช่เพื่อความจำที่มากขึ้นเท่านั้น เมื่อเห็นว่า ทุกสิ่ง จิต เจตสิก รูป และเหตุปัจจัย ความยึดมั่นถือมั่นก็จะค่อย ๆ ลดลง

สรุปตอนที่ 26

นิกเขปกัณห์ ทำหน้าที่จัดหมวดหมู่ธรรมทั้งหมดให้เป็นระบบ ส่วน อัญจุททาร์กัณห์ ทำหน้าที่สรุปสาระสำคัญของธรรม เพื่อให้เข้าใจแก่นของพระอภิธรรม

เมื่อศึกษาคัมภีร์ธัมมสังคณีครบทั้ง 4 กัณห์แล้ว จะเข้าใจโครงสร้างพื้นฐานของพระอภิธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และการจัดหมวดหมู่ธรรม ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการศึกษาคัมภีร์ต่อไป

ตอนที่ 27 : พระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์ที่ 2 : วิภังค์ (Vibhaṅga) ภาพรวมและโครงสร้างของคัมภีร์วิภังค์

ในตอน 26 เราได้ศึกษาจบ คัมภีร์ธัมมสังคณี ซึ่งเป็นคัมภีร์แรกของพระอภิธรรมปิฎก อธิบาย จิต เจตสิก รูป และการจัดหมวดหมู่ธรรม อย่างเป็นระบบ

ตั้งแต่ตอนนี้เป็นต้นไป เราจะศึกษา คัมภีร์ที่ 2 คือ "วิภังค์" ซึ่งนำหลักธรรมที่กล่าวไว้ในธัมมสังคณีมาแยกอธิบายเป็นหัวข้อสำคัญของพระพุทธานุสสา

วิภังค์ คืออะไร

คำว่า วิภังค์ (Vibhaṅga) แปลว่า การจำแนก การแยกแยะ หรือการวิเคราะห์อย่างละเอียด หากเปรียบเทียบง่าย ๆ

- ธัมมสังคณี เปรียบเหมือนการรวบรวมวัสดุทั้งหมดของบ้าน

- วิภังค์ เปรียบเหมือนการนำวัสดุเหล่านั้นมาอธิบายทีละส่วน เช่น ฐานราก เสา ผนัง และหลังคา ว่าแต่ละส่วนทำงานอย่างไร
จึงทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจพระธรรมอย่างเป็นระบบและเชื่อมโยงกัน

จุดมุ่งหมายของคัมภีร์วิภังค์

คัมภีร์วิภังค์มีจุดมุ่งหมายเพื่อ

- อธิบายหลักธรรมสำคัญทีละหัวข้อ
- เชื่อมโยงพระสูตรกับพระอภิธรรม
- แสดงทั้งด้านทฤษฎีและการปฏิบัติ
- ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของธรรมแต่ละหมวด

จึงเป็นคัมภีร์ที่ช่วยให้เข้าใจพระธรรมลึกซึ้งขึ้น

โครงสร้างของคัมภีร์วิภังค์

คัมภีร์วิภังค์แบ่งออกเป็น 18 วิภังค์ (18 หมวดใหญ่) ได้แก่

ลำดับ	วิภังค์	เนื้อหา
1	ขันธวิภังค์	ขันธ 5
2	อายตนะวิภังค์	อายตนะ 12
3	ธาตุวิภังค์	ธาตุ 18
4	สัจจวิภังค์	อริยสัจ 4
5	อินทริยวิภังค์	อินทริย์ 22
6	ปฏิจจสมุปบาทวิภังค์	ปฏิจจสมุปบาท
7	สติปัฏฐานวิภังค์	สติปัฏฐาน 4
8	สัมมปปธานวิภังค์	สัมมปปธาน 4
9	อิทธิบาทวิภังค์	อิทธิบาท 4
10	โพชฌงค์วิภังค์	โพชฌงค์ 7
11	มรรควิภังค์	มรรคมรรค 8
12	ฌานวิภังค์	ฌาน
13	ปมัญญวิภังค์	พรหมวิหาร
14	สิกขาปทวิภังค์	ศีล

ลำดับ	วิภังค์	เนื้อหา
15	ปฏิสัมภิทาวิภังค์	ปฏิสัมภิทาญาณ
16	ญาณวิภังค์	ญาณ
17	บุพทกวัตถวิภังค์	ธรรมหมวดย่อย
18	ธัมมहतยวิภังค์	หัวใจแห่งธรรม

ทั้ง 18 หมวดนี้ครอบคลุมหลักธรรมสำคัญแทบทั้งหมดของพระพุทธศาสนา

วิธีอธิบายในคัมภีร์วิภังค์

แต่ละวิภังค์มักอธิบายด้วย 3 วิธี

1. พระสูตรภาษณีย์ อธิบายตามแนวพระสูตร ใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ยกตัวอย่างการปฏิบัติ

2. อภิธรรมภาษณีย์ อธิบายตามแนวพระอภิธรรม จำแนก

- จิต
- เจตสิก
- รูป
- ปัจจัย

อย่างละเอียด

3. ปัญหาปุจฉะ ใช้รูปแบบ ถาม–ตอบ เพื่อทบทวนความเข้าใจ และตรวจสอบความสัมพัทธ์ของธรรม

เหตุใดจึงต้องอธิบายหลายแบบ

เพราะผู้ศึกษามีพื้นฐานต่างกัน บางคนเข้าใจจากตัวอย่างในพระสูตร บางคนเข้าใจจากการวิเคราะห์แบบพระอภิธรรม การใช้ทั้ง 3 วิธี จึงทำให้พระธรรมสมบูรณ์ ทั้งด้านความรู้และการปฏิบัติ

ความสำคัญของคัมภีร์วิภังค์

หากธัมมสังคณี เป็นการแนะนำองค์ประกอบของธรรม วิภังค์ คือ การอธิบายว่า ธรรมเหล่านั้นทำงานอย่างไร เชื่อมโยงกันอย่างไร และนำไปใช้ในการปฏิบัติได้อย่างไร

ตัวอย่าง เมื่อศึกษา ชั้น 5 ในพระสูตร จะทราบว่า มี

- รูป

- เวทนา
- สัญญา
- สังขาร
- วิญญาณ

แต่ในวิภังค์ จะอธิบายต่อว่า แต่ละขั้นนี้ ประกอบด้วยธรรมอะไรบ้าง สัมพันธ์กับจิตและเจตสิกอย่างไร จึงเข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้น

การนำไปปฏิบัติ

คัมภีร์วิภังค์ช่วยให้เรา มองชีวิตเป็นหมวดธรรม เช่น เมื่อโกรธ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า

- เวทนาเป็นอย่างไร
- สัญญาจำอะไร
- สังขารปรุงแต่งอย่างไร
- วิญญาณรับรู้อย่างไร

การเห็นเช่นนี้ ทำให้ไม่ยึดติดว่า "เรากำลังโกรธ" แต่เห็นว่า เป็นเพียง ธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย

ข้อคิดสำคัญ

พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต" คัมภีร์วิภังค์ช่วยให้เรา "เห็นธรรม" โดยแยกองค์ประกอบของชีวิตออกจากความยึดมั่นว่าเป็นตัวตน เมื่อเห็นชัดเช่นนี้ ปัญญาย่อมเจริญ และนำไปสู่ความหลุดพ้น

สรุปตอนที่ 27

คัมภีร์ วิภังค์ เป็นคัมภีร์ที่ 2 ของพระอภิธรรมปิฎก มีเนื้อหาแบ่งเป็น 18 วิภังค์ อธิบายหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนาอย่างละเอียด โดยใช้ทั้งแนวพระสูตร แนวพระอภิธรรม และการถาม-ตอบ คัมภีร์นี้ทำหน้าที่เชื่อมโยงความรู้จากธัมมสังคณีเข้ากับการปฏิบัติ ทำให้ผู้ศึกษามองเห็นความสัมพันธ์ของธรรมต่าง ๆ ได้อย่างเป็นระบบ และเป็นพื้นฐานสำคัญในการเจริญปัญญา

ตอนที่ 28 : พระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์วิภังค์ ขันธวิภังค์ (Khandha Vibhanga) ชั้น 5 : การวิเคราะห์ชีวิตตามความเป็นจริง ในตอนที่ 27 เราได้ศึกษาภาพรวมของ คัมภีร์วิภังค์ ซึ่งแบ่งเนื้อหาออกเป็น 18 วิภังค์ และเริ่มต้นด้วย ขันธวิภังค์ เพราะ "ชั้น 5" เป็นหลักธรรมสำคัญที่ใช้อธิบายชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า สิ่งที่เราเรียกว่า "คน" หรือ "ตัวเรา" แท้จริงแล้วเป็นเพียงการประชุมกันของขั้น 5 เท่านั้น

ขั้น คืออะไร

คำว่า ขั้น (Khandha) แปลว่า กอง หมวด หรือหมู่แห่งสภาวะธรรม ขั้น 5 ไม่ใช่สิ่งที่แยกจากกัน แต่เป็นธรรม 5 หมวดที่ประกอบกันขึ้นเป็นชีวิตได้แก่

1. รูปขั้น
 2. เวทนาขั้น
 3. สัญญาขั้น
 4. สังขารขั้น
 5. วิญญาณขั้น
-

1. รูปขั้น

รูปขั้น คือ ส่วนที่เป็นร่างกายและวัตถุ ประกอบด้วย

- ธาตุ 4
- รูปธรรม 28

เช่น

- ผม
- ขน
- เล็บ
- ฟัน
- หน้
- เลือด
- กระดูก

รวมทั้งอวัยวะรับสัมผัส รูปขั้น ไม่มีความรู้สึก ไม่มีความคิด

2. เวทนาขั้น

เวทนา คือ ความรู้สึกเมื่อมีอารมณ์มากระทบ แบ่งเป็น

- สุข
- ทุกข์
- โสมนัส
- โทมนัส

- อุเบกขา

ตัวอย่าง เมื่อดื่มน้ำเย็น เกิดสุขเวทนา เมื่อถูกตำหนิอาจเกิดโทมนัสเวทนา

3. สัญญาขั้น

สัญญา คือ การจำได้หมายรู้

ตัวอย่าง เห็นดอกกุหลาบ จำได้ว่า "นี่คือกุหลาบ" เห็นเพื่อน จำชื่อได้ ทั้งหมดเป็นหน้าที่ของสัญญา

4. สังขารขั้น

สังขาร คือ ธรรมที่ปรุงแต่งจิต ประกอบด้วย เจตสิกต่าง ๆ เช่น

- เจตนา
- ความเพียร
- ศรัทธา
- เมตตา
- โทสะ
- โลภะ

ยกเว้น เวทนา และ สัญญา เพราะแยกเป็นขั้นเฉพาะ

5. วิญญาณขั้น

วิญญาณ คือ การรับรู้อารมณ์ แบ่งเป็น

- จักขุวิญญาณ
- โสตวิญญาณ
- ฆานวิญญาณ
- ชิวหาวิญญาณ
- กายวิญญาณ
- มโนวิญญาณ

เป็นจิตที่รับรู้อารมณ์

ขั้นทั้ง 5 ทำงานร่วมกันอย่างไร

ตัวอย่าง เห็นดอกไม้ รูปขั้น ดวงตา และ ดอกไม้

วิญญาณขั้น เกิดการเห็น

สัญญาชั้น จำได้ว่า เป็นดอกกุหลาบ

เวทนาชั้น รู้สึกชอบ หรือเฉย

สังขารชั้น เกิดความคิด เช่น อยากเก็บไปปลูก ทั้งหมดนี้ เกิดขึ้นต่อเนื่องกัน อย่างรวดเร็ว

ชั้น 5 กับความยึดมั่น

คนทั่วไปมักคิดว่า

- ร่างกายคือเรา
- ความรู้สึกคือเรา
- ความคิดคือเรา

แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ชั้นทั้ง 5 ล้วน

- เกิดขึ้น
- เปลี่ยนแปลง
- ดับไป

จึงไม่ควรยึดถือว่า เป็นตัวเรา

ชั้น 5 กับไตรลักษณ์

พระอภิธรรมอธิบายว่า ชั้นทั้ง 5 มีลักษณะร่วมกัน คือ อนิจจัง ไม่เที่ยง เกิดแล้วดับ

ทุกขัง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ถูกบีบคั้น ด้วยการเปลี่ยนแปลง

อนัตตา ไม่ใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจบังคับ

ตัวอย่างในชีวิตประจำวัน เมื่อมีคนชมเรา

- รูปชั้น ได้ยินเสียง
- วิญญาณชั้น รับรู้เสียง
- สัญญาชั้น จำคำชม
- เวทนาชั้น รู้สึกพอใจ
- สังขารชั้น อาจเกิดความยินดีหรือความหลง

หากมีสติ จะเห็นว่าทั้งหมดเป็นเพียงขั้นที่กำลังทำงานไม่ใช่ "ตัวเรา"

วิธีพิจารณาขั้น 5

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาว่า "นี่ไม่ใช่ของเร นี่ไม่ใช่เร นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ใ้กับ

- รูป
- เวทนา
- สัญญา
- สังขาร
- วิญญาณ

เมื่อพิจารณาบ่อย ๆ ความยึดมั่น จะค่อย ๆ ลดลง

พระอภิธรรมต้องการสอนอะไร

พระอภิธรรมต้องการให้เห็นว่า สิ่งที่เราเรียกว่า "ชีวิต" แท้จริง คือ การประชุมกัน ของขั้น 5 เมื่อเหตุปัจจัยพร้อม ขั้นก็เกิด เมื่อเหตุปัจจัยหมด ขั้นก็ดับไม่มี ตัวตนถาวรซ่อนอยู่เบื้องหลัง

การนำไปปฏิบัติ

เมื่อสุข ให้รู้ว่าเป็นเวทนา เมื่อทุกข์ให้รู้ว่าเป็นเวทนา เมื่อโกรธให้รู้ว่าเป็นสังขาร เมื่อคิดให้รู้ว่าเป็นวิญญาณและเจตสิก เมื่อฝึกเช่นนี้จะเห็นว่าทุกสิ่ง เป็นเพียงขั้นที่เกิดขึ้นแล้วดับไป

ข้อคิดสำคัญ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ผู้ใดเห็นขั้น 5 ตามความเป็นจริง ผู้นั้นย่อมคลายความยึดมั่น และก้าวสู่ความหลุดพ้น" การศึกษาขั้น 5 จึงไม่ใช่เพียงการเรียนรู้ทฤษฎี แต่เป็น การฝึกมองชีวิตตามความเป็นจริง

สรุปตอนที่ 28

ขั้น 5 ได้แก่

- รูปขั้น — ส่วนที่เป็นร่างกายและวัตถุ
- เวทนาขั้น — ความรู้สึก
- สัญญาขั้น — การจำได้หมายรู้
- สังขารขั้น — การปรุงแต่งของจิต
- วิญญาณขั้น — การรับรู้อารมณ์

พระอภิธรรมอธิบายว่า ขั้นทั้ง 5 เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และล้วนมีลักษณะเป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา การพิจารณาขั้น 5 ตามความเป็นจริงจึงเป็นพื้นฐานสำคัญของ วิปัสสนาภาวนา และเป็นหนทางสู่การคลายความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน

ตอนที่ 29 : พระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์วิภังค์ อายตนวิภังค์ (Āyatana Vibhaṅga) อายตนะ 12 : ประดูแห่งการรับรู้โลก

ในตอนี่ 28 เราได้ศึกษาถึง ขั้น 5 ซึ่งอธิบายว่าชีวิตประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

ในตอนี่ เราจะศึกษาหลักธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ อายตนะ 12 ซึ่งอธิบายว่า การรับรู้โลกเกิดขึ้นได้อย่างไร

พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า โลกที่เรารับรู้ เกิดขึ้นผ่านอายตนะทั้ง 12 มิใช่เกิดขึ้นโดยตัวตน

อายตนะ คืออะไร

คำว่า อายตนะ (Āyatana) หมายถึง แดนเกิด แดนต่อ หรือช่องทางที่ทำให้เกิดการรับรู้อารมณ์ อายตนะเป็นจุดเชื่อมระหว่าง

- ผู้รับรู้
- สิ่งที่ถูกรับรู้

เมื่อทั้งสองฝ่ายมาพบกัน จึงเกิด การรับรู้

อายตนะ 12

แบ่งเป็น 2 กลุ่ม

1. อายตนะภายใน 6 คือ อวัยวะรับอารมณ์ ได้แก่

1. จักขุ (ตา)
2. โสตะ (หู)
3. ฆานะ (จมูก)
4. ชิวหา (ลิ้น)
5. กาย
6. มนะ (ใจ)

2. อายตนะภายนอก 6 คือ อารมณ์ที่ถูกรับรู้ ได้แก่

1. รูป
2. เสียง

3. กลิ่น
4. รส
5. โผฏฐัพพะ (สิ่งที่กายสัมผัส)
6. ธรรมารมณ์ (อารมณ์ทางใจ)

ตารางอายตนะ 12

อายตนะภายใน	อายตนะภายนอก
ตา	รูป
หู	เสียง
จมูก	กลิ่น
ลิ้น	รส
กาย	โผฏฐัพพะ
ใจ	ธรรมารมณ์

การเกิดผัสสะ

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่า เมื่ออายตนะภายใน กระทบกับอายตนะภายนอก และมีวิญญาณเกิดขึ้น จึงเกิด ผัสสะ ตัวอย่าง

- ตา + รูป + จักขุวิญญาณ = จักขุสัมผัส
- หู + เสียง + โสตวิญญาณ = โสตสัมผัส

ผัสสะเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการรับรู้ทั้งหมด

จากผัสสะสู่เวทนา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผัสสปัจจยา เวทนา คือ เมื่อมีผัสสะ ย่อมมีเวทนา ตัวอย่าง

เกิดผัสสะ

อาจเกิดทุกขเวทนา

อายตนะกับปัจจัยสมุปบาท

อายตนะมีบทบาทสำคัญในหลัก ปัจจัยสมุปบาท ดังนี้

อวิชชา

สังขาร

วิญญาน

นามรูป

สฬายตนะ (อายตนะ 6)

ผัสสะ

เวทนา

ตัณหา

อุปาทาน

ภพ

ชาติ

ชรา มรณะ

จะเห็นว่า อายตนะเป็นจุดเชื่อม ระหว่าง นามรูป กับผัสสะ

ตัวอย่างในชีวิตประจำวัน

มีคนพูดคำหยาบ

1. หู
2. เสียง
3. โสตวิญญาน

เกิด

ผัสสะ

เวทนา

ถ้าไม่มีสติ

โทสะ

พุดตอบ

แต่ถ้ามีสติ จะรู้ว่า เป็นเพียงเสียงที่ผ่านเข้ามาทางหู ไม่จำเป็นต้องโกรธ

อายตนะกับการเจริญสติ

พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า เมื่อตาเห็นรูปให้รู้ว่า "เห็น" เมื่อหูได้ยินเสียงให้รู้ว่า "ได้ยิน" ไม่รีบปรุงแต่ง ไม่รีบยินดี ไม่รีบยินร้าย นี่คือการรักษา อินทริยสังวร คือการสำรวมอายตนะ

พระอภิธรรมต้องการสอนอะไร

พระอภิธรรมแสดงให้เห็นว่า การเห็น ไม่ใช่ตัวเราเห็นแต่เป็น

- ตา
- รูป
- จักขุวิญญาน

ทำงานร่วมกันการได้ยิน ก็เช่นเดียวกัน ไม่มี "ผู้ได้ยิน" มีแต่ธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย

การนำไปปฏิบัติ

ในชีวิตประจำวัน เมื่อมีสิ่งมากระทบ ให้สังเกตว่า

- ขณะนี้กำลังเห็น
- ขณะนี้กำลังได้ยิน

- ขณะนี้กำลังคิด

ก่อนที่ความชอบ หรือความไม่ชอบ จะเกิดขึ้น หากมีสติ จะสามารถหยุด การปรุงแต่งได้เร็วขึ้น

ข้อคิดสำคัญ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า "เพราะมีอายตนะ จึงมีผัสสะ เพราะมีผัสสะ จึงมีเวทนา" หากผู้ปฏิบัติ มีสติ ตั้งแต่ อายตนะ หรือ ผัสสะ วงจรแห่งทุกข์ ก็จะไม่ขยายต่อไปจนถึง ตัณหาและอุปาทาน

สรุปตอนที่ 29

อายตนะ 12 ประกอบด้วย

- อายตนะภายใน 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
- อายตนะภายนอก 6 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

เมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก และมีวิญญาณเกิดขึ้น จะเกิด ผัสสะ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิด เวทนา และเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการปรุงแต่งทางจิต

การเข้าใจอายตนะช่วยให้ผู้ปฏิบัติรู้เท่าทันการรับรู้อารมณ์ ไม่ปล่อยให้ผัสสะนำไปสู่ตัณหาและอุปาทาน จึงเป็นพื้นฐานสำคัญของการเจริญสติและการดับทุกข์ตามหลักพระอริยธรรม

ตอนที่ 30 : พระอริยธรรมปิฎก

คัมภีร์วิภังค์ ธาตุวิภังค์ (Dhātu Vibhaṅga) ธาตุ 18 : การวิเคราะห์ชีวิตตามองค์ประกอบของการรับรู้

ในตอนี่ 29 เราได้ศึกษา อายตนะ 12 ซึ่งอธิบายช่องทางที่ทำให้เกิดการรับรู้อารมณ์

ในตอนี่นี้ เราจะศึกษาหลักธรรมอีกขั้นหนึ่ง คือ ธาตุ 18 ซึ่งเป็นการวิเคราะห์การรับรู้ให้ละเอียดขึ้น โดยเพิ่ม วิญญาณ เข้ามาเป็นองค์ประกอบสำคัญ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมนี้เพื่อให้เห็นว่า การรับรู้ทั้งหลายเป็นเพียงการทำงานร่วมกันของธาตุทั้งหลาย มิใช่มีตัวตนหรือผู้รับรู้ที่ถาวร

ธาตุ คืออะไร

คำว่า ธาตุ (Dhātu) หมายถึง สภาวะหรือองค์ประกอบพื้นฐานที่ทำหน้าที่เฉพาะของตน ธาตุไม่ได้หมายถึงธาตุเคมี แต่หมายถึง องค์ประกอบของประสบการณ์ทั้งหมด

ธาตุ 18 แบ่งเป็น 3 กลุ่ม

กลุ่ม	จำนวน
อายตนะภายใน	6

กลุ่ม	จำนวน
อายตนะภายนอก	6
วิญญานธาตุ	6

กลุ่มที่ 1 : อายตนะภายใน 6 ได้แก่

1. จักขุธาตุ (ตา)
 2. โสตธาตุ (หู)
 3. ฆานธาตุ (จมูก)
 4. ชิวหาธาตุ (ลิ้น)
 5. กายธาตุ (กาย)
 6. มโนธาตุ (ใจ)
- เป็นเครื่องรับอารมณ์

กลุ่มที่ 2 : อายตนะภายนอก 6 ได้แก่

1. รูปธาตุ
 2. สัทธาธาตุ (เสียง)
 3. คันธธาตุ (กลิ่น)
 4. รสธาตุ
 5. โผฏฐัพพะธาตุ
 6. ธรรมธาตุ
- เป็นสิ่งที่ถูกรับรู้

กลุ่มที่ 3 : วิญญานธาตุ 6 ได้แก่

1. จักขุวิญญานธาตุ
 2. โสตวิญญานธาตุ
 3. ฆานวิญญานธาตุ
 4. ชิวหาวิญญานธาตุ
 5. กายวิญญานธาตุ
 6. มโนวิญญานธาตุ
- ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์

ตัวอย่างการทำงานของธาตุ 18

สมมติว่า เห็นดอกบัว จะเกิดองค์ประกอบดังนี้

จักขุธาตุ

ดวงตา

รูปธาตุ

ดอกบัว

จักขุวิญญาณธาตุ

การเห็น เมื่อทั้งสามอย่างพร้อมกัน จึงเกิดผัสสะ แล้วจึงเกิด เวทนา สัญญา สังขาร ต่อไป

ธาตุ 18 กับอายตนะ 12

อายตนะ 12 อธิบาย "ช่องทาง" ของการรับรู้

ธาตุ 18 อธิบาย "องค์ประกอบ" ของการรับรู้ จึงละเอียดกว่า โดยเพิ่ม วิญญาณ เข้ามา

ธาตุ 18 กับขั้น 5

หลักธรรมทั้งสอง กล่าวถึง เรื่องเดียวกัน แต่คนละมุมมอง

ขั้น 5 เน้น องค์ประกอบของชีวิต

ธาตุ 18 เน้นกระบวนการรับรู้อารมณ์ เมื่อศึกษาร่วมกัน จะเข้าใจชีวิต อย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

พระอภิธรรมต้องการสอนอะไร

เมื่อเราเห็นสิ่งใด พระอภิธรรมสอนว่า ไม่มี "ผู้เห็น" แต่มีเพียง

- ตา
- รูป
- จักขุวิญญาณ

ทำงานร่วมกัน เมื่อได้ยิน ก็ไม่มี "ผู้ได้ยิน" แต่มีเพียง

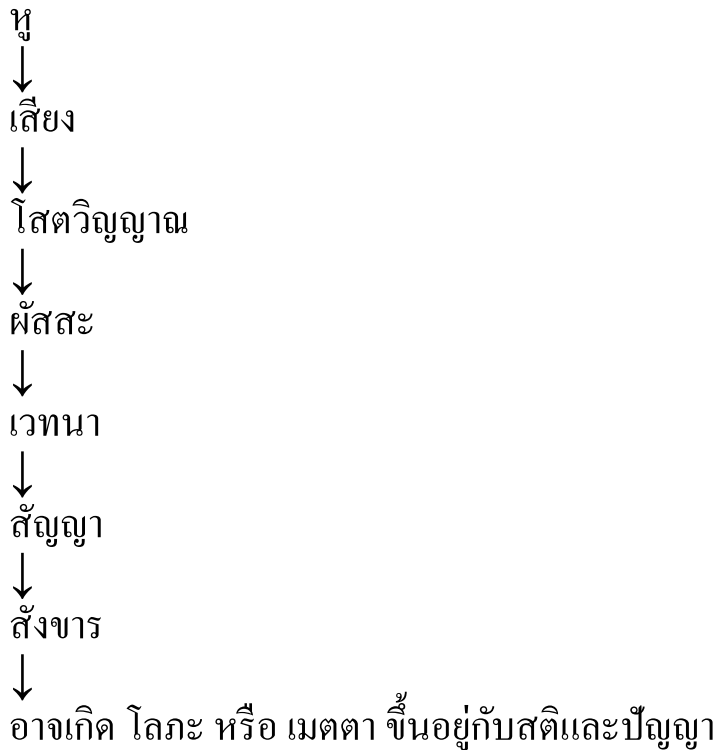
- หู
- เสียง
- โสตวิญญาณ

ทั้งหมด เป็นธรรม ที่เกิดขึ้น ตามเหตุปัจจัย

ตัวอย่างในชีวิตประจำวัน

มีคนกล่าวคำชม

เกิดกระบวนการ

ธาตุ 18 กับวิปัสสนา

เมื่อผู้ปฏิบัติ พิจารณา ธาตุทั้งหลาย จะเห็นว่า มีแต่ธาตุทำงานไม่มีตัวเรา จึงเกิดปัญญา เห็นอนัตตาชัดเจนขึ้น

การนำไปปฏิบัติ

เมื่อเห็น ให้รู้ว่าเป็นจักขุธาตุ รูปธาตุ และจักขุวิญญานธาตุ เมื่อได้ยิน ให้รู้ว่าเป็นโสตธาตุ สัทธาธาตุ และโสตวิญญานธาตุ ไม่รับคิดว่า"เขาค่าเรา" แต่เห็นว่าเป็นเพียงธรรมกำลังทำงานการฝึกเช่นนี้ ช่วยลดความยึดมั่นได้มาก

ข้อคิดสำคัญ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ผู้ใดเห็นธาตุตามความเป็นจริง ผู้นั้นย่อมไม่สำคัญมั่นหมายว่าเป็นตัวตน" เมื่อเห็นว่า ทุกสิ่ง เป็นเพียงธาตุ ที่เกิดขึ้นและดับไป ความทุกข์ ย่อมค่อย ๆ ลดลง

สรุปตอนที่ 30

ธาตุ 18 ประกอบด้วย

- อายตนะภายใน 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

- อายตนะภายนอก 6 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์
- วิญญาณธาตุ 6 ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การรับสัมผัส และการรับรู้ อารมณ์ทางใจ

พระอภิธรรมใช้หลักธาตุ 18 เพื่ออธิบายว่า การรับรู้ทั้งหลายเกิดจากองค์ประกอบ
 หลายส่วนทำงานร่วมกันตามเหตุปัจจัย มิได้มีผู้รับรู้ที่เป็นตัวตนถาวร การพิจารณาธาตุ
 18 จึงเป็นแนวทางสำคัญในการเจริญวิปัสสนา เพื่อให้เห็นความเป็นอนัตตาและคลาย
 ความยึดมั่นถือมั่น